

lem. Tegnap elképzelttem, és, íme, úgy van pontról pontra, én volnék az utolsó látogató. A becsomagolt időpillanatokból kibontakozva előáll a jelen. Ez hívja elő az első érzést: a megnyugvást. Biztonságot ad. Sorra látogatom, egyesével szemügyre veszem a tárgyakat, és elköszönök tőlük. Hozzájuk képest én vagyok, aki elmegy, a vendég. Nem válaszolnak. Itthon vannak.

Óhatatlan, hogy vannak elfogultságaim, ahol több időt eltöltök, ügyeletes kedvenceim, attól függően, melyik termet járom végig. A félhomályos Esterházy-teremben, a díszes lótakaró mértani közepén felszikkasztó spanyol napmotívum, amellyel szeretek pontosan szemben elhelyezkedni, hogy telibe találjon ez az egyetlen szem. Általában hozzájuk igazítom a léptemet, de a legjobb, ami történhet, hogy egy nagyon egyszerű vonás szembeötlik, eltántorít, és valami egyszeri és megismételhetetlen adódik. Így észrevétlenségükből, amiben eddig rejtőztek, hirtelen kiviláglanak teljes pompájukban a színek. A zavartalanság helyére a második, az önfeledt gyönyörűség kéredzkedik, mert mindegyikük káprázat, minden szín külön örömforrás. Egyik vitrinben a lila mangán tükröződik, másikban az achát, az alabástrom, aztán a metszett, lapra csiszolt rubinüveg. Egymásba nyíló, folyékony színkavalkád. Ennyi káprázat más szemének kibírhatatlan vagy talán érdektelen; apróság, mint az utolsó vitrinben, a reszelt márványlapokból préselt hóvirággal. Mészáros Béla Hóvirág.

Most látom így utoljára őket, mert a következő érzés a riadtságé. Felnézek, és mire visszavezethetném hozzájuk a pillantásom, már nem találok vissza. Belém hasít a jeges rémület, hogy nem voltam a helyemen. A terem bejáratánál, az üres szék mellett ott áll a látogató.

Bojtár Endre

„ALUDJ”, ÉDES ÖREGEM

Stoll Béla, 1928–2011

A textológia egyetemi segédkönyvének – ami tulajdonképpen csupán egy vékonyka, ötvenhat lapos füzet – végső tanulságaként Stoll (1987: 51.) Babitsot idézi: „Az irodalmi kritikát elsősorban a művek jelességei érdeklik; ezek a pozitívumok; mennél jobb valamely mű, annál többet lehet beszélni róla; ami rossz, arról nem is érdemes szólni. Egészen másképp van a kiadás filológiai munkájának kritikájával. Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlanság: sokszor szinte negatív valami; szerény munka ez, mely nem nyit teret a dicséretre, s csupán hibáiban ad fogószót a szónak. Ilyen műmunka úgy legjobb talán, mint az asszony: ha legkevesebbet lehet beszélni róla.”

A kulcsszó a *hibátlanság*. A textológus Stoll Béla hibátlan életművet hozott létre, s amennyire egy mégoly baráti kívülálló – s elsősorban munkáiból – megítélheti, hibátlan életet élt. Amikor az utolsó pár hétben teste annyi hibát vétett, hogy nemhogy dolgozni, nemhogy zongorázni vagy kedves népdalait furulyázni, de az utcára kimenni, járni sem hagyta, nemcsak a fájdalom, hanem e kényszerű tétlenség, haszontalanság miatt kérdezte-kérte többször is feleségét, Kovács Ilonkát: „Nem tudnál agyonverni?”

„A szövegkritikus tevékenységének lényege: hibák keresése.” (Stoll 1987: 6.) Aki ezt főfogalmozásban, egy egész hosszú életen keresztül űzi, az vagy megutálja a világot, vagy elnéző jóindulattal, a szelídtől a kötözködőig terjedő iróniával fogja szemlélni. Stoll az utóbbit tette. Az efféle magatartásnak van azonban egy alapkövetelménye: nem szabad sokat és nagyot akarni, nem szabad ambiciózusnak s így irigynek sem lenni.¹ (S nem árt egy kis filozofustaság sem: az írástudók túlnyomó többsége sokkal szívesebben olvas, mint ír.) Stoll sem akart soha túlterjeszkedni a maga textológusi határain, soha nem akart rangot, hivatalt, s igazából csak az e tekintetben hozzá hasonlókat becsülte – persze őket sem fenntartások nélkül: Gerézdi Rabánt (1914–1968), Martinkó Andrászt (1912–1989), Kiss Józsefet (1923–1992), Oltványi Ambrust (1932–1983) vagy Szőke Györgyöt (1935–2009), hogy csak a nála korábban eltávozottakat említsem. (Annak illusztrálására, hogy még barátai sem voltak védettek nyilaitól, egy fél mondat Kiss József születésnapjára írt köszöntőjéből, a breznyszevi pangás kellős közepéből: „*elsősorban az ő titkári tevékenységének az eredménye, hogy az Intézet szakszervezeti munkájának immár városszerete is jó híre van*”. – Stoll 1983: 583.) Ugyanakkor eltérő adagban (talán még Stollban a legkevésbé), de mindegyikükben volt valami távolságtartó ridegség, az ironikus felül-emelkedettségéből adódó kíméletlen közöny.

Ez a hétköznapi normális csörtetőktől elütő emberfajta persze könnyen kerül a különc csodabogár hírébe. Stollt is hallottam úgy emlegetni: „futóbolond”, „játszotta a hülyét, aztán úgy maradt”. Sok mindenben valóban emlékeztetett az orosz *jurogyivij* alakjára, annak egy európaiasan lágyabb, racionálisabb és életközelibb változatára. A leginkább még szent őrülnék fordítható szó olyan – az orosz kultúrában legalább a XV. század óta jelen lévő – személyt jelöl, aki képes meglátni mindazt, amit a köznapi ember nem is sejt. Tudását azonban szándékolatlan ellentmondásos módon, ironikus-rejtjelezett formában tárja a világ elé. A gyermekien ártatlant vagy éppen a bolondot játssza, anarchista és individualista, gúnyt űz a konvenciókból, miközben mindig a gonosz, az igazságtalanság leleplezésén fáradozik. Stollnak persze nem volt „missziója”, nem voltak illúziói munkája társadalomformáló hatását illetően: „*Kiss Jósikával sokat töprengtünk a 60-as, 70-es években azon, a bibliográfiái folyosót fel-alá rőva, hogy mi, textológusok (általános munkabeszüntetéssel) mennyi idő alatt kényszeríthetnénk térdre a kormányt. Először a sarki zöldségeknak tűnne föl, hogy a Vajda János-publicisztika 13. kötete késik. Egy rendőrtiszt dühösen követelné, hogy az 1660-as évek költészete hozzáférhetővé váljék. A felháborodás egyre nagyobb lenne, a kormány lemondana, új választásokat írnának ki*.” (Stoll 2004: 51.)

Stoll egy ízben (JA 2005/III: 90.) „*városi bunkó*”-nak titulálja magát, nyilván azért, mert noha falun, Ecseren született, tizennégy éves korától kezdve Budapesten lakott. Gimnáziumba az Attila utcai Werbőczybe járt, ahonnan csupán az ő nemzedékéből is sok jeles férfiú került ki (Bodnár 2008: 10.): a művészettörténész Németh Lajos (1929–1991), a grafikus Kass János (1927–2010), az irodalomtörténész Tamás Attila (1930) s életének egyik főszereplője, Klaniczay Tibor (1923–1992), aki a gimnáziumhoz kapcsolódó cserkészcsapatban volt (Göncz Árpád mellett) Stoll őrsvezetője. Klaniczay ismeretségük kezdete óta felettese volt, főnök, vagy ahogy Stoll gúnyosan hívta *ezeket*: góré.² Ő volt az, aki Stollt első munkahelyéről, az Országos Széchényi Könyvtár keszthelyi részlegéből 1953-ban felhozatta Pestre az MTA Irodalomtörténeti (Irodalomtudományi) Intézet jogelődjébe, az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központba, hogy aztán az 1955–56-ban alapított Intézetben is végig főnöke maradjon, előbb mint osztályvezetője, majd igazgatója. Felemás viszonyban voltak. Kölcsönösen nagyra becsülték egymást, de tar-

tottak is egymástól: Stoll Klaniczay szigorától, Klaniczay pedig Stoll elnémíthatatlan, fullánkös nyelvtől. Ennek következtében egész életükben – erre nincs enyhébb kifejezés – baszogatták egymást. Nagyon nem szeretett apja helyett bizonyos vonatkozásban Klaniczay lett Stoll apja, akinek tudományos pályáját tulajdonképpen köszönheti, akitől nem csak a régi magyar irodalom európai kontextusban való szemléletét tanulta meg, de akivel közösen jegyeznek két rövid írást a SPENÓT (A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE) 1. és 2. kötetében, valamint a RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA (RMKT) első három kötetének szövegkiadását, s akinek a maga könyörtelen igényességével néha-néha sikerült még írásra is kényszeríteni az inkább csak olvasni vágyó Stollt. Ugyanakkor Stolltól távol állt Klaniczay machiavellizmusa, s persze hülyeségnek tartotta a marxista irodalomtudomány megteremtésére tett erőfeszítéseit is. (Az akadémikusi stallumért erőteljesen pedálozó Tolnai Gábor – 1961: 2. – egy félig titkos jelentésében azt írta, hogy Stoll „*még csak kísérletet sem tesz a marxista elemzésre*”). Jellemző, hogy összes műveiben egyetlen hely van (Stoll 1958: 175.), ahol „klasszikust”, Lenint idéz – az idézetet Klaniczaytól átvéve. Ellenállása olykor gyermeteg formákat öltött. 1971-ben a „régimagyarosok” Sopronban tartották többnapos vándorgyűlésüket, amin Klaniczay az intézetiek számára kötelezővé tette a részvételt. Stoll meg is jelent az első nap reggelén a helyszínen, ám nem ment be az ülésterembe, hanem durcásan kiült az előcsarnokba, mondván, hogy a parancs érvénye csak idáig terjedt. (Soha többé nem kellett vándorgyűlnie.) Amiért azonban a leginkább lesajnálta „*mindnyájunk mesterét*” (Stoll 2004: 50.), az annak irodalom iránti – egyébként bevallott – érzéketlensége volt, az, hogy Klaniczay egy könyvet nem az esztétikai élvezet forrásának tartott, hanem a magyar kultúrtörténet – irodalmi értékétől majdhogynem függetlenül – megmentendő dokumentumának. Csörtéiket főként a Rebakucs (Reneszánsz és Barokk Kutató Csoport) szerda délután 3-kor kezdődő többórás értekezletein vívták, az Intézetben. A Klaniczay által 1970-ben életre hívott és mindmáig tartott (a magamfajta tisztos távolból, iszonyodva szemlélő számára az egymás elleni acsarkodás és intrikák vitélő oskolájának tűnő) rituális értekezleteknek mindjárt az első percében – mintha csak kedves József Attilája egyik verscímének („ALUDJ”) felszólítását akarná követni – édes öregem (ahogy jó embereit szólította kedélyesen) Stoll tüntetően elaludt (vagy legalábbis úgy tett, mintha aludna), s aztán mintegy álmából (vagy ahogy sírbeszédében Ács Pál – 2011: 2. – találóan megfogalmazta: „*esztétikai szendérgéséből*”) felriasztva eresztett meg egy-egy vitriolos megjegyzést. Ez annyira belerögzült, hogy évek múltán, nyugdíjasként, amikor már nem kellett Rebakucs-értekezletekre járnia, bárhol volt is, szerda délután 3-kor, ahogy a Pavlov kutyájának a nyálát csurgatni, úgy neki bóbiskolnia kellett. Szerencsés véletlen folytán ránk maradt a Rebakucs hangulatának szeniális megörökítése, egy magánhasználatra szánt jegyzőkönyv Stoll tollából, amely így fejeződik be:

„*Hát én azt hiszem, hogy lassan mennünk kell – mondja Klaniczay.*

Csak tudnám, hova.” (Székely 2008: 79.)

„Már gimnazistaként bekapcsolódott az antifasiszta ellenállásba” – kerekedhetett volna vörös glória Stoll feje fölé még úgy negyedszázaddal ezelőtt is. Pedig hát ő tényleg. Amint egyetlen rövid visszaemlékező írásában szégyenlősen elmeséli: hogy elkerülje a besorozást leventének és az evvel járó Nyugatra hurcolást, 1944 őszén néhány cserkészársával együtt beállt a Kisegítő Karhatalmi Zászlóaljba, s a lerombolt fővárosban sebesülteket mentett. „*Mennyit cipeltem én, úristen, az ostrom alatt és után! Cipeltem sebesült magyar katonákat napokon át a Sziklakórházba [...] Cipeltem Gyurkovics Máriát a Naphegy utcából a János kórházba, a férj, Forrai Miklós által összetoborzott önkéntes csapatral. Milyen*

nehéz volt a művésznő!” (Stoll 2000: 13.) A „nemzeti ellenállásban és az antifasiszta mozgalomban való részvételéért” 1995-ben Horn Gyula miniszterelnök emléklapot adományozott neki, ami – cserébe a sok emelgetésért – talán segített pár forinttal megemelni a nyugdíját.

1944 novemberében majdnem a Dunába fulladt, amikor kajakjával az ideiglenes pontonhídnak, a „Mancinak” ütközve vízbe fordult. Ezt egy olvasói leveléből tudjuk, amelyet Stoll nem azért küldött be a *Népszabadság*ba, hogy az egykori „őrült kamasz” kalandját elmesélje, hanem azért, hogy pontosan rögzítsen egy adatot: „*Semmiféle rokonszenvet nem érzek a fővárosunk pusztulását okozó német náci hadsereg iránt, de tény, hogy az első ideiglenes hidat az 1944. november 4-én felrobbantott, fél Margit hídtól északra a németek állították föl.*” (Stoll 2009: 13.)

A budapesti egyetemre, magyar–olasz szakra iratkozott be, s 1950-ben magyar és a közben fölvelt könyvtár szakból kapott diplomát, olaszból végül nem: nem akart tanár szakosként kötelezően hospitálni, mint ahogy később is irtózott mindenfajta nyilvános szerepléstől. Az olasz kultúrával azonban egy életre elkötelezte magát: olaszul még beszélni is jól beszélt (habár mint minden idegen nyelven, azon is utált), s ami a legfontosabb, élete végéig mindennap legalább félórát olvasott. Nemcsak a klasszikusokat (kedvenc szerzője Primo Levi volt), hanem a legújabb kortársakat is. „Csak úgy, élvezetből”; mint ahogy gyerekkorától kezdve rengeteget olvasott „csak úgy, élvezetből”, többek között másik kedvencét, Kafkát – eredetiben. Noha mint a neve elárulja (Stoll = vasból készült, ív alakú, a nyersbőr kiképzésekor használt szerszám), sváb származék volt, az irodalmi németet úgy kellett megtanulnia. Ezen kívül munkaköri kötelességként jól olvasott latinul, franciául, és silabizált angolul, (ó)görögül. Orosztudása, pontosabban nem tudása legendássá vált. 1956 után a kandidátusi fokozat megszerzésének követelményeül írták elő, hogy a jelölt levizgázzon oroszról. Amire Stoll nem volt hajlandó, mondván, hogy a régi magyar irodalom szakterületén nincs szükség az oroszra. (Ami igaz is volt, meg nem is. Stoll, aki természetesen semmiféle ellenérzést nem táplált az orosz nyelv iránt, később megtanult oroszul, hogy eredetiben olvashassa például B. V. Tomasevszkij vagy D. Sz. Lihacsev kiváló textológiamonográfiáit.) De hosszú évekig hasztalan könyörögtek neki, avval győzködván, hogy a vizsga merő formalitás, s még a cirill betűket sem kell ismerni hozzá – Stoll megmakacsolta magát, s a néma polgári engedetlenséget szegezte szembe „a szovjet megszállással”, pontosabban a magyar Tudományos Minőség Bizottság szolgálékúságával, vállalva a tudományos fokozatnélküliség hátrányait, sőt veszélyeit. Így történt, hogy a magyar szövegkiadás akkor már első számú szaktekintélye hosszas rábeszélésre, s csak ötvennyolc éves korában, 1986-ban lett kandidátus, amikor már annyira szétporladt a rendszer, hogy nevetséges lett volna tovább engedetlenkedni: jóformán nem volt minek. Mindenesetre Stoll kedvtelve mesélgette a hasonló cipőben járó idős művészettörténész, Genthon István esetét, aki amikor a jóindulatú vizsgáztató azt a könnyű mentőkérdést tette fel neki, hogy „mi a könyve többes szám alanyesete?”, kissé ingerülten azt válaszolta: „knyasgem”.

Disszertációja (az említett textológiai „*kézifüzet*”) már 1975-ben készen állt, s egy, az Irodalomelméleti Osztály által tervezett tanulmánykötetben a textológia elméletét tárgyalta volna. A kötet azonban hosszú évekig nem kapott zöld utat, többek között azért, mert fektették „az elvtársak”, ezért Klanciczay, aki sejtett valamit, Stoll ideológiai szempontból ártatlan tanulmányát a szerző megkérdése nélkül visszavette, majd

1984-ben beadatta kandidátusi disszertációnak, s 1987-ben sikerült megjelentetnie is. Klaniczaynak végül is igaza lett, hisz az élenjáró marxista tudósokkal közben alaposan feljavított tanulmánykötet – Az IRODALOMTÖRTÉNET ELMÉLETE, I–II – csak két évvel később, 1989-ben láthatott napvilágot.

Stoll disszertációja egy nyúlfarknyi elméleti bevezetőből és sok-sok példával alátámasztott hasznos szövegkiadási tanácsból áll. Alapját a *lectio difficilior* (= két szövegváltozat közül általában a kevésbé banálisat, a nehezebben érthetőt kell választani) ismert textológusi törvényének elméleti tétellé transzponálása képezte. (= Irodalom az, ami eltér a köznapi nyelvtől; ez elméletnek sovány és alighanem téves.)

Tanulmánya írása idején, a hetvenes évek elején Stoll és az Elméleti Osztály között szerénységem volt az összekötő. Én akkor éppen a magam kandidátusi disszertációját írtam a megtartva meghaladott (*aufgehoben*) strukturalizmusról, s eléggé ellenszenvesen lelkes lehettem, mert Stoll 1987-ben a következő dedikációval pirított rám visszamenőleges hatállyal: „Bandinak, tanítványi tisztelettel.”

A nagydoktori tudományos fokozat megszerzése a kandidátusihoz hasonlóan kínkeservesen ment. Mivel a szövegkiadás akkor épp nem számított tudományos tevékenységnek, Stoll pedig jóformán teljesen megtartóztatta magát tudományos szövegek létrehozásától, Bodnár György, az Intézet Klaniczay utáni új igazgatója kijárta, hogy a nyugdíjba készülő Stoll 1994-ben tézisekre kaphassa meg a címet. A tézisek teljes egészükben azonosak az akkor már elkészült József Attila-kritikai kiadás jegyzeteivel. (Stoll 1993, illetve 1995.)

Stoll szövegkiadói munkássága mindjárt az egyetem elvégzése után megkezdődött. 1951-ben faksimilekiadásban jelentette meg és látta el előszóval Heltai Gáspár egy 1552-es könyvét (A RÉSZEGSÉGNEK ÉS TOBZÓDÁSNAK VESZEDELMEK VOLTÁRÓL VALÓ DIALÓGUS). Később erről csak egy sajtóhibát tartott érdemesnek feljegyezni, s azt, hogy „*egy-két ilyen apró pontatlanság még talán elmegy, de ha nagyobb tömegben fordul elő, a faksimilekiadás csak szabadísznek használható*”. (Stoll 1987: 10.)

A következő évben a keszthelyi könyvtárban rábukkant Balassi Bálint tizenöt, kézzel írt vesszősára (az egyetlen autográf Balassi-kézirat!), s a lelethez „Stoll óhajlására” Pais Dezső írta az első kommentárt: „*Melegen üdvözlöm Stoll Bélát, félig-meddig tanítványomat, aki nemcsak szerencséje, hanem munkakészsége révén tudta gazdagítani ezzel a több tekintetben jelentős emlékekkel irodalmunk és nyelvünk kincsés táráat.*” (Stoll–Pais 1952: 171.) Balassi nemcsak mint talált tárgy volt Stoll számára érdekes, hanem úgy is, mint a magyar líra egészen a XIX. századig egyetlen világszínvonalú, mert a mai olvasó számára is esztétikai élményt nyújtó alkotója, az öncélú irodalom első és sokáig egyetlen tudatos művelője. Ennek külső jele, hogy Balassi már verseket írt, nem énekelendő nótákat: pályája utolsó szakaszában már nincs a szöveg mellett nótajelzés. Amikor 1986-ban Kőszeghy Péter és Szabó Géza dallammelléklettel adta ki a költő verseit, Stoll esztétikai szempontból dicsérte meg őket a maga módján: „*Minthogy kevés az olyan Balassi-vers, amelynek hiteles dallama ismeretes lenne, a szerkesztők különböző úton-módon próbálnak olyan dallamhoz eljutni, amelyre az illető Balassi-szövegek énekelhetők. Ennek szakszerűségét nem tudom megítélni, de intenciójuk szerint megpróbáltam szakítani eddigi olvasói gyakorlatommal, és végigénekeltem a megadott dallamra Balassi egy-egy versét. Kétségtelen, hogy hangulatos (olykor komikus) benyomást kelt, azt azonban nem éreztem, hogy esztétikai élményem intenzívebbé vált volna. Valószínűleg nincs igazuk a szerkesztőknek abban, hogy a néma olvasás Balassi versét »egyik legfontosabb esztétikai összetevőjétől« fosztaná meg. (Vagy egyik, vagy leg-.) Az az olvasó vi-*

szont, aki szereti Balassi verseit énekelni, csak hálás lehet a szerkesztőknek a sok gonddal és fáradtsággal összeszedett dallamokért.” (Stoll 1987a: 223.) S ugyancsak esztétikai érveléssel utasítja el két vers Balassinak tulajdonítását: azért nem lehetnek a költő szerzeményei, mert „klapanciák” (225.).³

Balassit Stoll a legjobb mesternél, annál az Eckhardt Sándornál (1890–1969) tanulta, akinek döntő érdeme van a mai, modern Balassi-kép létrehozásában; ezt a képet csinosította tovább, egészítette ki később egy vagy több ecsetvonással Gerézdi, Klaniczay, Varjas Béla vagy a hálózati Balassi-kritikai kiadást főszerkesztő Horváth Iván. Stoll volt a lektora és szerkesztője Eckhardt forradalmi Balassi-kiadása (ÖSSZES MŰVEI, I. 1951) 1955-ben megjelent II. kötetének (PRÓZAI MŰVEK. PÓTLÁSOK AZ I. KÖTETHÉZ. BALASSI BÁLINT SAJÁTKEZŰ VERSSZEMELVÉNYEI. JAVÍTÁSOK AZ I. KÖTET SZÖVEGÉHEZ); az 1973-as népszerű Balassi-összesben pedig úgy szerepel, mint Eckhardt „kiadásának átnézésével megbízott” szöveg-gondozó. Balassi-kutatásaira mintegy a BALASSI-BIBLIOGRÁFIA című könyvecskével tette fel a pontot (1994). Közben a Balassi-recepcióban új és még újabb szelek támadtak. Ezeket azonban Stoll – lett légyenek mégoly viharosak – elengedte a füle mellett. Hogy úgy mondjam, őt hidegen hagyták, nem zavarták e szelek. Őt nem érdekelt, hogy ugyanazokat a verseket egyesek a dantei, mások viszont a petrarcái modell megvalósulásának akarják látni.⁴

Annál is kevésbé, mert mással volt elfoglalva: Balassi után és mellett 1952-től 1955-ig feltárta és megtanulta a teljes régi magyar költészetet. A RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA XVII. századi sorozatának (amely Rimay János, Zrínyi Miklós és Gyöngyösi István művei kivételével tartalmazza a század egész versanyagát) első kötete 1959-ben jelent meg, s a Stoll által szerkesztett tizenegy (!) kötet közül az utolsó (a 15.) 1992-ben. Szinte felfoghatatlan mennyiségű munka van ezekben a kottákkal, jegyzetekkel, mutatókkal ellátott vastag, átlagosan hétszáz nagyoldalas könyvekben. S ezekhez jöttek még a régi magyar költészet különféle – kritikai, illetve a kritikaival felérő népszerű – szövegkiadásai (Stoll 1955, 1959, 1984, 1986). S megint csak a pont az i-re: a bibliográfia (Stoll 1963), amely alaposan kibővítve 2002-ben, majd 2003-ban sugárlemezen is megjelent, s amely a jelzett időszak magyar irodalom-, művelődés-, könyv- és zenetörténetének fontos kézikönyve. Alapját Szabó T. Attila 1943-ban Erdélyben, Zilahban megjelent bibliográfiája képezte. Stoll ezt egészítette ki, rostálta meg és rendszerezte újjá. Nem csak háromszáz év kéziratos verses- és daloskönyveit, verseket és dalokat tartalmazó kódexeit és graduáléit dolgozta föl, de időrendbe sorolva közölte az egy-két leveles verskéziratokat, a kódestáblákra vagy előzéklevelekre írt verskéziratokat is. A leírások a kéziratok könyvek legfontosabb adatait tartalmazzák: címét, terjedelmét, lelőhelyét, tartalmának az ismertetését, a megjegyzéseket, illetve a rá vonatkozó szakirodalom tételeit. A kéziratok könyvekre vonatkozó 1409 bibliográfiai tételt a leveles verskéziratokat föltáró, a kéziratot őrző városok rendjébe állított 295 tételes bibliográfia követi. A terjedelmes mutatóapparátus tartalmazza a lelőhelyek, a könyvcímek, illetve verscímek mutatóját, rövidítésjegyzéket és névmutatót.

A régi magyar irodalom kitanulása és a „csak úgy, élvezetből” történő olvasás közben, alatt, kiegészítéseképpen és azon kívül Stoll kiolvasta a régi után következő egész magyar irodalmat is. Ezért nem volt meglepő, hogy a (máig készülő) Jókai-kritikai kiadás négy megjelent kötetéről ő írt aprólékos bírálatot, amit az MTA Textológiai Munkabizottsága (1966: 521.) így méltányolt: „a magyar textológiai munka felszabadulás utáni felvirágzása [sic!] óta első ízben került sor megjelent köteteknek a szűkebb értelemben vett szövegkritikai szem-

pontú vizsgálatára”. Híressé vált az a lektori jelentés is, amit Stoll 2003-ban a Madáchkiadásról írt. A tizenkilenc sűrűn gépelt oldalon sorjázó kritikus megjegyzések végén – amelyeknek a szöveggondozó Kerényi Ferenc több mint kilencven százalékát elfogadta – Stoll értelme: „*a sajtó alá rendező fékezze emendálási dühét. Emberileg érthető, hogy a kollacionálás lélekölő munkája során sikerélményre vágyik, és emendál egyet. A textológia egyik paradoxonja, hogy akkor eredményes, ha nem történik semmi*”. (Kerényi válasza: „*Jelentem: megfékeztem emendálási dühömet.*”)

Mi volt Stoll titka, ha volt egyáltalán? Mi kell ahhoz, hogy valaki jó textológus legyen? „*A szövegkiadó mestersége alapjában egyszerű. Az itt-ott becsúszott hibáktól meg kell tisztítania, de máskülönbön pontosan kell közölnie a leghitelesebb forrást: a végleges szerzői kéziratot, a szerző által ellenőrzött nyomtatványt. Bonyolultabbá akkor válik a helyzete, ha ilyen megbízható forrás nem áll a rendelkezésére. Ha a hiteles szöveget késői, akár kéziratot, akár nyomtatott, de mindenképpen megbízhatatlan források nyomán neki magának kell helyreállítania.*” (Horváth 2000: 201.) Mindez azonban csak, hogy úgy mondjam, a szöveg felől nézett technikai feltétel; amelyet meg kell hogy előzzön a szövegkiadó rátermettsége. Az utóbbiba sok minden beletartozik. Agyműködése. Stollnak hihetetlen vers- és dallammemóriája volt. Kapásból meg tudta mondani bármely régi magyar vers lelőhelyét, s el is tudta azt énekelni, a szövegváltozatokkal együtt. De az egész magyar költészet jó részét fejből tudta. Sőt prózai szövegeket is, például hosszú-hosszú oldalakat a ŠVEJK-ből (nemcsak Réz Ádám, hanem Karikás Frigyes helyenként zaftosabb fordításában is). A fej azonban nem elég, más testrésze is szükség van. Nem is az, hogy fél szívvel, de fél seggel sem lehet szöveggondozni. Sok-sok *Sitzfleisch* kell hozzá. Azután a szövegtestet körülvevő – irodalmi és valóságbeli – korpusz, irodalom és élet tüzetes ismerete.³ S ami mindezt megelőzi és egységbe fogja: az egyéni ízlésre alapozódó intuíció, a *Fingerspitzengefühl*. „*A textológus legtöbbször az intuíció által felismert megoldáshoz gyűjt utólag egzaktak tűnő érveket.*” (Stoll 1987: 52.) A többi aztán már tényleg csak rutin, a leghétköznapibb gyakorlat: „*a textológus a szövegösszevetés rendkívül fáradtságos és kétségtelenül nagyon unalmas munkájára napi egy-két óránál többet ne fordítson (lehetőleg a reggeli órákat szánja erre), s azonos szövegek kollacionálása között tartson egy-két hét szünetet*”. (Stoll 1966: 498–499.)

Körülbelül ez volt minden, amit Stoll a textológia elméletéből érdemesnek tartott magáévá tenni. Noha – ha máshonnan nem, hát felesége beszámolóiból (Kovács 1989) – ismerte, sőt házilagos kivitelben maga is alkalmazta a nemzetközi textológiai elméletek legújabb eredményeit, az egyetlen összöveget feltételező genealógiai szövegkiadástól a szöveg létrehozásának fázisait tükröző genetikussig, illetve az egyenrangú szövegvariánsokkal számoló ún. szinoptikusig vezető fejleményeket, ám azokra magasról fűtyült; mint ahogy az sem érdekelte, hogy az amerikai „új filológia” ennek megfelelően egy irodalmi művet szövegvariánsai összességéként azonosít. Amint egy ingerült felhorkanása is mutatja, az elméletre kizárólag a gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából volt szüksége: „*Valahogy csak el kell helyezni a verseket; a hermeneutika híveinek tábora (vagy talán a dekonosok elszánt csapata is) a verscímek abc-rendjében adná közre az oeuvre-t?*” (JA 2005/III: 82.) Nincs igaza Horváth Ivánnak, amikor azt írja (2006: 176.), hogy Stoll „*alapjában lachmanni szemléletű*” volt. (A XIX. századi pozitivistá Karl Lachmannhoz való hasonlítás a magafajta „hálózati gyerek” szájából persze azt jelenti: „vén hülye”.) Nem volt az, nem volt „lachmannista”, mint ahogy nem volt sem ilyen, sem olyan „-ista”. Ha valami, akkor olvasóbarát volt, mert az volt a meggyőződése, hogy „*mindenfajta ál-*

talánosítás téves eredményekre vezethet, s minden egyes esetet külön kell mérlegelni. [...] Nincs olyan textológiai elv vagy előírás, melynek végrehajtása során ne kellene az esetek egy részénél hosszasan töprengeni”. (Stoll 1966: 496., 498.)

Leszámítva a minden különösebb lelkiismeret-furdalás nélkül leszámíthatókat: a SPENÓT 1. és 2. kötetébe kötelező házi feladatként (s részben az írásgörcsbe rándult Gerézdi helyett) készített korrekt, de „*kézikönyv-ismeretek mártásával leöntött*” (Szilágyi János György) rövid fejezeteket, Stoll egész pályafutása alatt *egyetlen, nem közvetlenül a textológiához kapcsolódó tanulmányt írt*, amely 1958-ban jelent meg (KÖZÖSSÉGI KÖLTÉSZET – NÉPKÖLTÉSZET). Hogy mi az oka annak (a senki által nem ismerhető lélektani okokon kívül – az ottliki „*sok nehéz tudás ólma*”? az íráskészség hiányának „születési rendellenessége”? a konkrét tények melletti végsőkig kitartás, amely a legcsekélyebb általánosítást is hazugnak érzi?), hogy ez az ember, aki valósággal ontotta mások tisztába tett szövegeit, miért nem gyártott sajátokat is, azt teljes bizonyossággal már soha nem fogjuk megtudni; de azt hiszem, ő maga sem tudta vagy akarta volna megmondani. Találgatni azért lehet.⁶

Az mindenesetre tény, hogy a régi magyar költészet (= irodalom, hiszen széppróza alig, drámai irodalom pedig szinte semmi nem volt) az ötvenes évek második felére már föl volt mérve, s nagy része be is volt gyűjtve. 1959-ben megindult a kiadás gépezete is. A malom járt, s üres garatja türelmetlenül nyelte-igényelte az újabb és újabb adagokat. Az anyagot azonban előbb be kellett zsákolni, s a zsákokat a helyükre is kellett cipelni. Ez lett Stoll szigorúan ellenőrzött és betartatott intézeti tervmunkája, amit tizenöt-húsz éven át becsületesen végzett, míglén aztán a hetvenes évek elejétől kezdve lassanként, fokozatosan megszabadulhatott az unt, majd utált tehertől,⁷ s József Attilával kezdhetett foglalkozni, ily módon összebékítve magában az esztétikailag értékes, „magas” irodalmat kedvelő olvasót és az irodalomkutatót. 1975 az első olyan év, amikor intézeti tervmunkalapján feltűnik József Attila neve.

Úgy képzelem, hogy Stoll 1957–58-ban a fent említett pár lapos tanulmánnyal akart leszámolni a maga mindössze néhány évre visszatekintő régi magyaros múltjával. Ebben szembeállítja a népköltészetet a műköltészettel, s – Benedetto Croce megkülönböztetésére (*poesia popolare, poesia d'arte*) hivatkozva – minden szempontból az utóbbit tartja magasabb rendűnek, igazi irodalomnak. „*Egy-egy műköltői alkotásban benne rejlik alkotója érzelmeinek bonyolultsága, tükröződnek benne [...] a költő egyéni emlékei, jelleme, a kor, melyben élt stb., s ennek megfelelően az olvasóban is felkelti az érzelmek egyéni árnyaltságát és bonyolultságát. Egy műköltői alkotás élvezése, bármennyire is spontán, mégis hatalmas gondolati munkával jár, az olvasó a költő mondanivalójához bonyolult módon, kerülő utakon, gyakran a szerzővel ellenkezve, szembeszállva jut el. A népdal által kifejezett érzelmek befogadásához minderre nincs szükség. A népdal közvetlenül, elementárisan hat, azáltal, hogy az érzelmeket primitív, mindenki által érthető absztrakció segítségével fogalmazza meg. A fájdalmat, az örömet, az elhagyatottságot mindig csak egyetlen vonatkozásban tükrözi, szoros logikai rend helyett kötetlen, lélektani rendben adva azt elő. [...] Igen lényeges a különbség a népköltészet és a műköltészet fejlődésében is. A népköltészet nem gazdagodhat olyan szövegekkel, melyek formában és tartalomban a meglévőtől erősen eltérnek, mert nem valószínű, hogy a tömegeknek a megszokotthoz ragaszkodó és azt követelő ízlése befogadná azokat. A közösség ízlésének lassú változását a népköltészet fejlődése mindig csak szorosan a meglévő alapokra támaszkodva követi, egyben magával hordozza (néha koloncként) az elmúlt századok eredményeit is. A népköltészet fejlődése tehát folyamatos, hasonló a nyelvéhez: mennyiségi elemeknek lassú felhalmozódásából, más elemeknek viszont lassú elhalásából áll. A kollektív tevékenység lassanként lecsiszol minden korhoz*

kötöttet: a népköltészet tulajdonképpen ahisztorikus. Mennyire más képet mutat a műköltészet fejlődése! A meglevővel erőszakos szembefordulás és szakítás, hatalmas fellendülés, majd hosszas pangás jellemzi, s mindennek az irodalom alatt, a népköltészetben semmi nyoma. A műköltő számára nem lényeges, hogy közönsége rögtön befogadja, sőt az igazán gyakran alkotnak olyat, melynek közönsége még csak kialakulóban van. A műköltészet síkján éppen a meglevőhöz szorosan ragaszkodó epigonizmus veszi el létjogosultságát, az, ami a népköltészetben a legfőbb követelmény ahhoz, hogy életképes legyen. (Ld. Szilágyi János György bírálatát Marót Károly könyvéről: Antik Tanulmányok 1954: 172.)” (Stoll 1958: 174–175.)

Érezve azonban, hogy ennek népiség-, sőt „népellenes”, következképp szocializmusellenes szaga van, Stoll egyrészt a tanulmány utolsó mondatául odaragasztja a korabeli kötelező „vörös farkat (farkot?)”: „A népköltészet elnevezéssel csak a művészet legmagasabb rendű, minőségben és mennyiségben [sic!] legjelentősebb közösségi költészetet: a dolgozó nép közösségi költészetét illelhetjük.” (I. m. 176.) Másrészt és főleg a „népköltészet” helyére csúsztatja a „közköltészet” Szilágyi János Györgytől átvett fogalmát, amelyen mindazt „az irodalomalatti műveltséget” érti, amit ő – a véletlen csodán, Balassin és prózában a Balassihoz hasonlóan töredékes és kései hatású Mikes Kelemenen kívül – régi magyar irodalomként azonosít, s amelyben a kérdés legújabb kutatói, Küllös Imola (2004) és Csörsz Rumen István (2009) egyenesen háromszáz év magyar anyanyelvű irodalmát látják (és amelynek kutatásában „Stoll Béla egy személyben több nemzedék lemaradásait hozta be, részint a bibliográfia összeállításával, részint pedig a szövegek feltárásával, elemzésével és közreadásával”. – Csörsz 2006: 282.)

A közköltészet fogalmát Marót Károly hozta forgalomba még az 1920-as évek elején. A felszabadulás után felmelegített elmélettel szemben Szilágyi János György, aki Marót ellenlábásának, Kerényi Károlynak a legkiválóbb hazai követője, két fontos könyvbírálatában is (1954, 1957) a nagy tudósnek kijáró tisztelettel, de a Marótétól élesen elütő álláspontot fogalmazott meg. Ezt vette át – helyenként szó szerinti megfogalmazásban – Stoll. (Ezért legalábbis csúsztatás, amikor Horváth Iván azt írja [1982: 221.]: „Stoll Béla Marót követőjének tekinthető.”) Stoll első felesége, a Szilágyihoz hasonlóan a Szépművészeti Múzeumban dolgozó művészettörténész, Gerszi Teréz révén keveredett több évtizedig tartó szoros, mély barátságba Szilágyival, s lett tagja a (mintegy a Kerényi-féle híres péntek esti egyetemi órák mintájára Szilágyi által szervezett) heti rendszerességgel összejevő baráti-szellemi körnek, a *Pénteknek*. Stoll ilyen értelemben is egyértelműen Szilágyi követőjének tekinthető.⁸

Majdhogynem törvényszerű, hogy az abszolút irodalmi fülhallással rendelkező Stoll élete második felében József Attilát írta lobogójára; azt a József Attilát, aki a legzeneibb magyar költő, aki verseinek világzenéjével védte ki, közömbösítette, állította szembe korának-korunknak világreccségét.

Stoll persze gyakorlatiasabb szempontot említ: „Amikor a régi magyar irodalomról áttertem József Attilára, új forrástípussal találkoztam, eleven emberekkel: emlékezőkkel, kézirat-tulajdonosokkal, gyűjtőkkel. Köztudomású volt, hogy dr. Tézsla József birtokában József Attila fiatalkori verseit megőrző füzetek vannak. Sikerült [...] becserkészniem a nagydarab, tekintélyes férfit a Budapestre szakadt makóiak klubjában, és kértem tőle, hogy a füzeteket tanulmányozhassam. Ezekkel a szavakkal pöckölt le magáról: »József Attila elviselhetetlen fráter, szörnyű alak volt. Én csak tudom, hiszen mellette ültem az iskolapadban. Maga is jobban tenné, fiatal ember, ha valami értelmesebb dologgal foglalkozna.«” (Stoll 2004: 49.) Egy másik gyűjtő, akihez bekopogott, zaklatás címén rendőrrel akarta elvitetni. A József Attila-relikviák

gyűjtése divat vagy mondjuk inkább így: hasznos mulatság volt és van, s ahogy Stoll bölcs beletörődéssel beszámol róla (2006: 599.), a gyűjtők – köztük magas beosztású elvtársak, állítólag maga a legfőbb kultúrmozogul, Aczél György is – nem válogattak megszerzésük eszközeiben (például közgyűjteményekből loptak).

Stoll élvezte az új munkát. Az Intézetben is békén hagyták: a több halálos áldozatot követelő SPENÓT keltette hullámok lassan elültek, az új hullámok meg (strukturális-musvita, tankönyvháború stb.) őt nem érintették-érdekelték. A RMKT kötetének kiadogatásával tervtúltesztelő élmunkás lett belőle, s már Klaniczay is csak megszokásból vetett oda neki egy-egy rossz szót; de nem hagyta, hogy Stollt bántsák, vagy hogy egyáltalán bevonják a Sőtér–Klaniczay–Szabolcsi trió GIGASZI küzdelmébe az igazgatói posztért.⁹ Kialakulhatott volna kényes helyzet is, hiszen a „vonalaire” mindig gondosan vigyázó igazgatóhelyettes Szabolcsi, aki a XX. századi kutatásokat irányította, már a hatvanas évektől egy – szándéka szerint a – József Attila-monográfián dolgozott. Szabolcsi és Stoll, ha nem is árultak meg egy gyékényen, de különösebb súrlódás nélkül megvoltak a maguk egymás mellé került gyékényén. Stoll méltányolta, hogy Szabolcsi, aki egyéb tudományos műveiben egy nagyon művelt, elég jó ízlésű s a legújabb tudományos módikat is éberen követő – mondjuk – fogorvos színvonalán mozgott, József Attila-kutatásaival valóban komoly, maradandó tudományos eredményekre jutott; Szabolcsi pedig tudta, hogy Stoll részéről – aki a XX. századi költő körüli fegyverzörgés elől ugyanúgy befogta a fülét, mint egykor a Balassi körüli „érdemi” viták elől – nem fenyegeti semmiféle veszély az ő József Attila-konceptióit, lett légyen szó akár „a szocialista költő”, akár – Szabolcsi rosszabb életszakaszaiban – „a szocialista realista költő”, akár – amihez élete végéig makacsul ragaszkodott – „a szintetizáló (rosszmájúan: szintetikus/műanyag) költő” koncepciójáról, s a szövegkiadó-kéziratnyomozó Stoll munkája neki is hasznot hajt.

Stoll József Attila költészetével szemben is elfogulatlan maradt. Sőt (vagy éppen azért, hogy mutassa elfogulatlanságát, vagy azért, mert tényleg így gondolta), messze alulértékelt a költő (szerintem számos remekművet felmutató) ifjúkori munkásságát: „József Attila 1932–1933-ban tisztázta esztétikai nézeteit, s ekkor írta meg első igazán nagy verseit is.” (Stoll 1981: 240.) Vagy: „Egy József Attila-összes nagyon aránytalan lenne, és körülbelül a kötet közepén kellene kezdeni olvasását.” (Stoll 1993: 1.) József Attilával, az emberrel viszont maradéktalanul azonosult, szinte eleven kortársának érezte. Egy 1921-es eseményről beszámolva azt írja: „Ha szabad indiszkrétnek lennem” (JA 2005/III: 109.); „a költőnek ezért volt nagy szája” (uo. 111.); „Miért ne hülyéskedhettek volna Nagy Lajossal giccsek írásával?” (uo. 262.); amikor közli az 1922-ben makói gimnazista József Attila félévi bizonyítványának érdemjegyeit, atyaián vállon veregeti a gyereket: „Nem is olyan rossz.” (Stoll 2006: 609.); azt sem mulasztja el, hogy a költő szerencsés riválisának, Illyés Gyulának – némi késéssel ugyan, de – odadöfjön egyet: „Illyés Gyula szerint az »elalél« a legszebb magyar szó. [...] A szó – szótárainkban nem adatolt – mellékjelentése 'élelvez, orgazmust él át'. Illyésnek talán – dallamossága mellett – ezért tetszett annyira.” (Stoll 2009: 13.)

Első nagy József Attila-dobására 1980-ban került sor, amikor népszerű kiadásban, a Szépirodalmi Kiadónál megjelentette a négy évvel későbbi kritikai kiadásra már majdnem teljesen előkészített anyagot (JÓZSEF ATTILA MINDEN VERSE ÉS VERSFORDÍTÁSA, I–II). Ennek a könyvnek azonban különös sorsa lett. Eltűnt. A szakirodalomban és a közvéleményben egyaránt nyoma veszett. Nem fizikai valójában, hanem mint szellemi termék: sem Stoll, sem más nemhogy nem tünteti föl semmilyen bibliográfiában, de meg sem említi, mintha nem is létezett volna. Az agyonhallgatás oka a NEM! NEM! SOHA! című gyermektengeren irredenta zsenge, amelyet József Attila hazaffyas felbuzdulásból, tizenhét

éves korában írt, s amelyet – írja Stoll – „*azért nem tartalmaz kiadásunk, mert – talán – sértené a szomszéd népek nemzeti érzését*” (1980: 607.). Nem tartalmazta a következő, 1984-es kritikai kiadás sem, amelyet azonban már nem lehetett agyonhallgatni, ezért Stoll (és nyomában majdnem mindenki) legalább ezt, az 1980-as kiadást övezte hallgatással, s amikor már nyíltan beszélhetett, akkor is azt mondta: „*a verset 1984-ben én sem közölhettem*” (Stoll 2005/III: 79.). Pedig hát ő tudta a legjobban, hogy ő már 1980-ban sem közölhette, s azt is, hogy neki van a legkevesebb szégyellnivalója: ahogy Szőke György (2003: 96.) kinyomozta (bár ő is csupán az 1984-es csonkítást említve), a verset már az 1955-ös – egyébként érdemdús! – „szocialista” kritikai kiadásból kitiltották, s miatta maga Rákosi elvtárs kényszerült a román elvtársakkal a József Attila-textológia kérdéseiről elvtársi-baráti eszmecsereét folytatni.¹⁰

1984-ben jelent meg az így előkészített kritikai kiadás, az 1952–55-ös – egyébként érdemdús! – „szocialista” óta az első (JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI, 1–2), majd az addig csak pult alól kapható SZABAD-ÖTLETEK JEGYZÉKE KÉT ÜLÉSBEN (Stoll 1992), s a levelezés közzététele (Stoll 2006) előtt a nem csupán Stoll Béla életművét, de az egész magyar textológiát megkoronázó új kritikai kiadás (Stoll 2005). Ezt már sokszor és sokan méltatták – a legautentikusabban talán Szőke György (2005) –, s ami lényegesebb: sokan használták-forgatták. Ezért csupán két nagy érdemét emelném ki.

Az egyik, hogy az eddigi töredékként/variánsként számon tartott szövegek közül sokat önálló verssé emel.¹¹ Stoll így lelt rá József Attila utolsó versére. Az erről tudósító rövid, alig kétlapnyi beszámolóját, ezt a textológiai remekművet (Stoll 2000a), amit iskolában kéne tanítani, a legszívesebben teljes terjedelmében idézném; helykímélés miatt mégis inkább lássuk Stoll saját későbbi összefoglalását (2005/III: 256.): „*Előző kiadásomban ezt a verset elrejtettem az 1937. ápr. 6-án írt Meghalt Juhász Gyula jegyzetei közé. Pedig az 1937. dec. 3-án írt nyolc sor nem pusztán változata a Juhász Gyula-búcsúztató első nyolc sorának, hanem önálló műalkotás. A két szöveg közötti különbségek igen jelentősek. A szonettből kétszakaszos vers lett. Értelemszerűen elmaradt a cím és a szonett két, Juhász Gyulára utaló hármasa. A 8. sor lám szava a Juhász Gyuláról szóló versben megtörtént eseményre utal, ezt a szót József Attila mostra változtatta, 'a legközelebbi jövőben; azonnal, tüstént, ezután' értelemben. Igen fontos különbség, hogy az egyik vers Juhász Gyula 'sírirat'-a, a másik saját magáé. Ez a nyolc sor tehát nem másolat, hanem eredeti vers, József Attila utolsó verse.*” Látható: az aprólékos filológia és a kifinomult, a szavak minden árnyalatát ismerő nyelv- és versérzék révén néha a textológus szüli a dalt.

Az új kiadás másik lenyűgöző újdonságát a szinte az egész III. kötetet kitevő JEGYZETEK (51–272.) kínálják. Stoll tud mértéket tartani. „*Nehogy már túljegyzeteljem ezt az alkalmi rögtönzést*” – inti le magát (264.). Nem tartozik a (Kovács Sándor Iván szép szavával) „*terjedelem puffasztók*” közé, azok közé az „*apparátcsikok*” közé, akik a tudományos(kodó) apparátussal agyonnyomják a műveket. Nem. Ő csak azt csinálja, hogy a költő életét és munkásságát ismerő öntudatos, de nem tolakodó kísérőként beleírja saját magát is e kísérő jegyzetekbe.

Azt, hogy hibázik: „*Számos filológiai baklövésém között ez talán a legkínosabb. [...] Ezt még városi bunkó létemre is tudhattam volna!*” (90.); „*A verset előző kiadásomban ezzel a fölényeskedő megjegyzéssel soroltam a keltezetlen darabok közé: »...mintha a költő Makón nem láthatott volna tehenet.«*” (98.); „*Előző kiadásom egyik tévedése ennek a szakasznak a hibás keltezése.*” (200.)

Azt, hogy mások sem tévedhetetlenek: „*Sokan nem tudják, mi a kugler. Szabolcsi a gyermek költő »megható tudatlanságáról« ír, mert szerinte ez nem szopogatni való cukorka. Igenis*

az! Az *Élet és Irodalomban* (1991. jan. 11.) közöltem receptjét.” (89.); „Kicsit gyanús, »hochmecoló« emlékezés” (206.); „Basch Lóránt mindig egy kicsit gyanús emlékezése” (216.); „Szász Zoltán (1877–1940) író, újságíró hihetetlenül hülye cikke.” (Stoll 2006: 644.)

Azt, hogy munkája során milyen kételemek merülnek föl: „Probléma csak a nagyon szórészálhasogató textológus számára adódik. [...] A megoldás alighanem az, hogy a költő szerelmes verseit nem szabad szó szerint venni.” (107.); „Nyilvánvaló, hogy József Attila nem innen ismerte, de hogy honnan, annak csak Scheiber lenne a megmondhatója.” (115.); „A verset Vándor Sándor több más József Attila-verssel együtt megzenésítette. (Megvannak ezek valahol?)” (182.); „Keltezésüknel bizonytalankodtam.” (207.); „ha mindez igaz és nem véletlen egyezésről van szó, akkor József Attila legalábbis belenézett az olasz nyelvű Divina Commediába. Netán kíváncsi volt arra, hogyan fordít Babits?” (218.); „A vers szerzője Lengyel András szerint József Attila. Érvelését én is elfogadtam, de azóta, valahányszor csak elolvasom a verset, egyre kevésbé tetszik. Egyetlen frappáns nyelvi lelemény nincs benne, s lapos, unalmas. Ezek, bevallom, nem egzakt textológiai érvek, de most már nincs energiám – a kötet végére érve – ezzel részletesen foglalkozni.” (273.)

Ez az utolsó érv ugyanaz, mint amellyel Stoll közel húsz évvel ezelőtt a Balassinak tulajdonított „klapanciákat” elutasította: itt is egyszerűen egy rossz versről van szó. S ebben lelhetjük fel nem csupán e JEGYZETEK, hanem Stoll egész életművének újdonságát: mintát ad, példát szolgáltat arra, hogyan kell a költővel feleselve és ugyanakkor behódolva neki, a műben megfogalmazott valóságot mindig a magunk életével szembesítve, büszke alázattal verset olvasni.

1965 őszén, amikor egyéves lengyelországi ösztöndíj után visszatértem az Intézetbe, Gerézdi Rabán „mutatott meg” egymásnak bennünket (persze külön-külön), s az ő szava mindkettőnknek erős garanciát jelentett. Egymás hétköznapi életét ugyan csak közös barátaink beszámolóiból ismertük, s munkánk is (a József Attilára vonatkozóan kívül) alig érintkezett egymással, de az időről időre folytatott hosszú beszélgetések arról győztek meg mindkettőnk, hogy a Gerézdi által közvetített szavatossági idő továbbra is tart. Most, hogy Stollé – vagy ahogy Gerézdivel hívtuk, s ahogy Gerézdi halála után hívtam: Lorándé¹² – lejárt, kötelességemnek éreztem, hogy utánajárjak a részleteknek is.¹³ S hangozzék bármily prózaian, egyre nagyobb elégedettséget, megnyugvást éreztem: a valóságban, a részletekben is olyannak mutatkozott minden, amilyennek negyvenhat év alatt képzeltük. Azzal kezdtem, hogy hibátlan életmű és hibátlan élet. Tudom persze, hogy ilyen nincs. Akkor hadd emendáljak egyet: minőségi. Stoll Béla minőségi ember volt, s amit ránk hagyott, az is mind minőségi.

Jegyzetek

1. Egyetlen olyan esetre emlékszem, amikor valamiféle halvány irigykedést (valójában inkább ironikus önbírálatot) lehetett kihallani szavaiból: 1966-ban a frissen az Intézetbe került Hankiss Elemér JÓZSEF ATTILA KOMPLEX KÉPEI című tanulmányáról beszélgetve a folyosón Stoll egy kicsit

parafrazeálta Aranyt: „Oh, ha én [sic!] egy olyat énekelni tudnék!”

2. Stoll számára gyanúsnak s ezért kigúnyolandónak számított mindenki, aki a szocializmus idején a hatalmasok, például az akadémikusok közé tartozott: „A ’bűves’ szót annak idején még

Kardos Tibor is félreértette, pedig ő akadémikus volt.” (Stoll 1987a: 236.)

3. Persze mit neki, egy régi magyarosnak az esztétika! Kőszeghy 2004-ben az egyébként ki-tűnő Balassi ÖSSZES MŰVEI-ben újra kiadta a két klapanciát – igaz, a JEGYZETEK-ben jelezte, hogy hitelük kétes.

4. Az egész, főként a Balassi-recepcióról szóló viharról (egy pohár vízben) az egyik „szélkiáltó”, Horváth Iván írt riasztóan izgalmas beszámolót (Horváth 2000: 139–213.). Ebből kiderül, hogy a régi magyarosok leggyakrabban alkalmazott tudományos módszere a „jelöletlen idézetek” alkalmazása (magyarul: a gondolatok plagizálása), valamint az elődök, de főként a kor- és pályatársak agyonhallgatása. Persze nem vagyok olyan naiv, hogy ne tudnám, az utóbbi nem csak az ő köreikben dívik.

5. Hogy ez mit jelent, hogy mi mindent kell tudnia egy textológusnak (irodalomtörténetet, nyelvtörténetet, írástörténetet, grafológiát, nyomdatörténetet, zenetörténetet, művészettörténetet, kortörténetet, lélektant – egyszerűen a világ-mindenségnél csupán egy kicsivel többet), arra csak egyetlen példa: József Attila egyik versének keletkezését Szőke György annak az információnak a segítségével oldotta meg, hogy Budapesten 1936 őszén tértek át az ötjegyűről a hatjegyű telefonszámra. (Szőke 2003: 102.)

6. Én is azt teszem az alábbiakban, noha szerénytelenül úgy gondolom, én rátaláltam az igazi – mert Stoll munkásságából kikövetkeztethető – magyarázatra, ami ráadásul messze túlmutat az ő személyén.

7. A RMKT-nak kizárólag a 3., szerelmi és lakodalmos énekeket tartalmazó kötetét szerette.

8. Nem ez az illő hely és alkalom a *közköltészet* azóta még bonyolultabbá vált kérdéskörének tüzetes megvitatására; ezért csupán röviden és a nem kötelező olvasmányjegyzetben jelzem, hogy a (lánykori nevén) „közköltészet – műköltészet” szembeállítás a 80-as évektől használatos gimnáziumi tankönyveket írók jóvoltából (Horváth Iván és tetteistársai: Bojtár Endre, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László, Veres András, Zemplényi Ferenc) „populáris regiszter – arisztokratikus regiszter” néven elég széles körben elterjedt. A baj csak az, hogy közben értéksemlegessé vált (kiheréltük), mégpedig többek között azáltal, hogy nem ismertük meg, nem vettük figyelembe Stoll korszakos felismerését: közköltészet és magas irodalom megkülönböztet-

hető: az egyszerű népnek túl bonyolult, túl magas műalkotás nem száll le, nem folklorizálódik. Balassi verseiből nem lett népdal. Amitől Stoll szenvedett: hogy az egyedi irodalmi mű szakmáját kitanult irodalmárként irodalom alatti tömegáruval, leszállt szövegekkel kellett bajmóldnia, s hogy a csalhatatlan ízléssel megáldott zseni fél életén át borsón térdepeltette magát, az közülünk azok számára, akik nem voltunk erre kárhozhatóak, fel sem merült, a többiek pedig – Horváth, Szörényi, Zemplényi – Stollhoz hasonlóan hosszabb-rövidebb időre ki-kirándultak az igazi irodalom berkeibe. Akkori álláspontunk összefoglalására Horváth Iván (2000a: 24.) az én egyik, 1981-ben megjelent tanulmányomból idéz: „A populáris regiszter mesterműve, mondjuk Rejtő Jenő Pizkos Fredje, egyenértékű az arisztokratikus regiszter remekével, például Thomas Mann A varázshegyével? Bármily megbotránkoztató, a válasz: igen.”

Ma már nem írnám le ezt a demagóg, áldemokratikus ostobaságot, s az elitizmus vádjának fittyet hányva azt gondolom, hogy *hasznosabb* Bachot hallgatni, mint egy népdalt (ami esetleg nem más, mint egy egykori Bach-korál lebutított változata), s Conradot olvasni, mint egy krimit (ami esetleg nem más, mint Conrad egy motívumának lebutított változata).

A kérdés nem egészen bagatell. (S tudom, tudom – nem is ilyen egyszerű.) Népköltészet (közköltészet) és magas irodalom Stoll által jellemzett szembenállásában tulajdonképpen az fejeződik ki, hogy az utóbbi transzcendens, míg az előző nem; ami azt jelenti, hogy a magas művészethez tartozó műalkotásnak mindig van egy önmagán túlmutató célja. Ezt a célt sokan sokféleképpen jelölik ki. Én a szabadságban. Úgy gondolom, hogy az irodalom: szabadságtermelő gépezet, s könyveket azért olvasunk, hogy szabadságigényünket kielégítsük. Azok a népek, amelyek évszázadokon át nélkülözték az irodalmi szabadság élményét (nemcsak az „egyetememes” magyarság, hanem ugyanígy az „egyetememes” lengyelség, csehség, „egyetememes” stb., az „egyetememes” közép- és kelet-európaiság általában), azok az irodalom alatti irodalom aljnövényzetén nevelkedtek-nöttek olyan „egyetememesen” alacsonyra, amilyenek. (Hoppá, egy nemzet-, sőt régiógyalázás! Becsúszott. Kicsúszott.)

9. Nem úgy, mint egykori tanárát és tudományos fegyvertársát, Gerézdí Rabánt, akit nagyon is

hagyott kicsinálni az alatt a két év alatt, amíg ő Rómában, illetve Párizsban volt vendégtanár: 1968-ban, a szökőév első maradéktalan munkahetének első napján, azon a végzetes hétfőn, amikor kinyílt a gázcsap, Gerézdi az Intézet megbízott igazgatójához, Szabolcsihoz volt elbocsátással fenyegető raportra berendelve.

10. A sors ún. fintora, hogy Szörényi László, aki a szocialista könyvkiadás ilyen és ehhez hasonló huncutságait tárgyazó remek, műfajteremtő könyvében (2000: 76–78.) közli a kicenzúrázott vers teljes szövegét, az 1980-as szövegkiadót, Stoll Bélát – helyénvaló, jogos tapintattal – név

nélkül kárhoztatja, majd azt írja: „*A vers szövegét Stoll Béla lekötélező szívességgel bocsátotta rendelkezésemre.*” (I. m. 77.)

11. „*József Attila töredékeit gyakran kész, teljes értékű műalkotásként élvezzük. Legújabb ékes bizonyítéka ennek Kurtág György zseniális megzenésítései.*” (Stoll 1993: 5.)

12. Erről l. Bojtár 2008.

13. Amibe bele sem tudtam volna kezdeni az Irodalomtudományi Intézet archívuma, valamint közös barátaink: a Székely Júlia – Ács Pál házaspár és Komoróczy Géza, de legfőképp Kovács Ilona segítségével nélkül.

Idézett irodalom

- Ács Pál 2011: STOLL. In: http://www.iti.mta.hu/2011_1111_Stoll_Bela_temetese.html
- Uő. – Székely Júlia (szerk.) 2008: A STOLLWERK (STOLL BÉLA 80. SZÜLETÉSNAFJÁRA). Bp.
- A MTA 1966: A MTA TEXTOLÓGIAI MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK VITÁJA A JÓKAI KRITIKAI KIADÁS SZÖVEGKRITIKAI KÉRDÉSEIRŐL. *ITK*, 1966/3–4.: 521–523.
- Bodnár György 2008: ARCKÉPVÁZLAT OLDALNÉZETBŐL. In: Ács–Székely 2008: 10–12.
- Bojtár Endre 2008: LORÁND. In: Ács–Székely 2008: 9. Újra: 2000, 2011/11.: 76.
- Csörsz Rumen István 2005: KÖZKÖLTÉSZET A TÖBBNYELVŰ MAGYARORSZÁGON (1700–1840). In: Bíró Ferenc (szerk.): TANULMÁNYOK A MAGYAR NYELV ÜGYÉNEK 18. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL. Bp., 2005: 207–260.
- Uő. 2006: KÖZKÖLTÉSZET – IRODALOM ALATT, KULTÚRÁK FÖLÖTT. *Literatura*, 2006/2.: 273–282.
- Uő. – Küllös Imola 2004: A XVIII. SZÁZADI KÖZKÖLTÉSZET TEXTOLÓGIAI PROBLÉMÁI. *Irodalomtörténet*, 2004/3.: 345–355.
- Horváth Iván 1982: BALASSI KÖLTÉSZETE TÖRTÉNETI POÉTIKAI MEGKÖZELÍTÉSÉBEN. Bp.
- Uő. 2000: MAGYAROK BABELBEN. Szeged.
- Uő. 2000a: A VERS. Bp.
- Uő. 2006: GÉPESKÖNYV. Bp.
- Kovács Ilona 1989: A SZÖVEG SZÜLETÉSE. NEMZETKÖZI TEXTOLÓGIAI KOLLOQUIUM. Párizs, 1987. *Helikon*, 1989/3–4.: 481–482.
- Uő. 1989: LA NAISSANCE DU TEXTE (KÖNYVISMERTETÉS). *Helikon*, 1989/3–4.: 511–513.
- Küllös Imola 2004: KÖZKÖLTÉSZET ÉS NÉPKÖLTÉSZET (A VILÁGI KÖZKÖLTÉSZET ÖSSZEHASONLÍTÓ MŰFAJ-, SZÜZSÉ- ÉS MOTÍVUMTÖRTÉNETI VIZSGÁLATA). Bp.
- Stoll Béla (szerk.) 1955: MAGYAR SZÉPHISTÓRIÁK. Bp.
- Uő. 1958: KÖZÖSSÉGI KÖLTÉSZET – NÉPKÖLTÉSZET (MEGJEGYZÉSEK A XVIII. SZÁZADI KÉZIRATOS SZERELMI LÍRÁHOZ). *ITK*, 1958/2–3.: 170–176.
- Uő. (vál., szerk.) 1959: VIRÁGÉNEK ÉS MULATÓNÓTÁK XVII–XVIII. SZÁZAD. Bp.
- Uő. 1963: A MAGYAR KÉZIRATOS ÉNEKSKÖNYVEK ÉS VERSGYŰJTEMÉNYEK BIBLIOGRÁFIÁJA (1542–1840). Bp.
- Uő. 1966: JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI. *ItK*, 1966/3–4.: 491–499.
- Uő. 1981: A MŰVETÁNC ELŐZMÉNYE. *Magyar Könyvszemle*, 1981: 238–240.
- Uő. 1983: KISS JÓZSEF HATVANÉVES. *ItK*, 1983/3.: 582–583.
- Uő. (vál., szerk.) 1984: PAJKOS ÉNEKEK. Bp.
- Uő. (szerk., jegyz.) 1986: GERGEI ALBERT: ÁRGIRUS HISTÓRIÁJA. Bp.
- Uő. 1987: SZÖVEGKRITIKAI PROBLÉMÁK A MAGYAR IRODALOMBAN. Bp.

- Uő. 1987a: GYARMATI BALASSI BÁLINT ÉNEKEI. *ItK*, 1987/1–2.: 223–226.
- Uő. (s. a. r.) 1992: JÓZSEF ATTILA: SZABAD-ÖTLETEK JEGYZÉKE KÉT ÜLÉSBEN. In: Horváth Iván–Tverdota György (szerk.): „MIÉRT FÁJ MA IS”. Bp., 1992: 417–474.
- Uő. 1993 és 1995: JÓZSEF ATTILA-TEXTOLÓGIA. DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI. MTA Kézirattár. D 16.735. 26 pp., illetve *Irodalomismeret*, 1995: 16–70.
- Uő. 2000: ÖNÉLETRAJZ 1944 OKTÓBERTŐL 1945 MÁRCIUSIG. *Irodalomismeret*, 2000/1.: 11–14.
- Uő. 2004: TEXTOLÓGIAI EZ-AZ. *Irodalomismeret*, 2004/1–2.: 49–51.
- Uő. 2005: JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI, I. kötet: 1916–1927, II. kötet: 1927–1937, III. kötet: RÖGTÖNZÉSEK, TRÉFÁK, SZEMÉLYES ÉRDEKŰ APRÓSÁGOK. JEGYZETEK. Kritikai kiadás, közléteszi Stoll Béla. Bp. 546+555+327 lap.
- Uő. (s. a. r., jegyz.) 2006: JÓZSEF ATTILA LEVELEZÉSE. Bp.
- Uő. 2009: ÉLALÉL. *Élet és Irodalom*, 2009. augusztus 7.: 13.
- Uő. 2009a: MANCI HÍD. *Népszabadság*, 2009. augusztus 11.: 13.
- Uő. – Pais Dezső 1952: BALASSI BÁLINT ISMERETLEN VERSRÉSZELET. *Magyar Nyelv*, 1952: 166–175.
- Székely Júlia 2008: „ALHATNÉK, DE KITARTOK” (BESZÁMOLÓ EGY SZERDAI REBAKUCSRÓL). In: Ács–Székely 2008: 78–80. Újraközölve: 2000, 2011/11.: 76.
- Szilágyi János György 1954: MARÓT KÁROLY: HOMÉROS. Bp., 1948. *Antik tanulmányok*, 1954: 171–173.
- Uő. 1957: A GÖRÖG IRODALOM KEZDETEI (MEGJEGYZÉSEK MARÓT KÁROLY KÖNYVÉHEZ). Bp., 1956. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 1957/10.: 415–450.
- Szőke György 2003: AZ ÁRNYÉKVILÁG ÁRKAIN. Bp.
- Szörényi László 2000: DELFINÁRIUM (FILOLÓGIAI GROTESZKEK). Miskolc.
- Tolnai Gábor 1961: FELJEGYZÉS AZ IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET RÉGI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGÁRÓL. (Kézirat: 1–2.)